

LIDIA KALISZCZAK
Akademia Rolnicza w Krakowie

POTENCJAŁ PRZYRODNICZO-EKOLOGICZNY JAKO DETERMINANTA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU REGIONU PODKARPACIA

1. Wprowadzenie

W dobie rosnącej konkurencji jakość środowiska przyrodniczego staje się ważnym atutem stwarzającym możliwości uzyskiwania przewag komparatywnych. Ranga potencjału przyrodniczo-ekologicznego⁽¹⁾ wzrasta wobec narastających problemów wynikających z degradacji środowiska i jego skutków dla procesów rozwojowych. Analiza polityk krajów rozwiniętych wskazuje, że rodzi się nowa racjonalność ekologiczna jako przeciwstawienie się wąsko pojmowanej racjonalności ekonomicznej, polegającej na ocenie poziomu i jakości życia jedynie przez pryzmat wzrostu produktu społecznego brutto per capita. Każdy ma bowiem niepodważalne prawo do życia i pracy w czystym środowisku. Podstawą owej racjonalności jest zasada równości dostępu (sprawiedliwości międzygeneracyjnej) do zasobów przyrody i możliwości zaspokojenia potrzeb pokoleń obecnych i przyszłych. Stworzyła ona przesłanki powstania koncepcji zrównoważonego rozwoju (sustainable development), której treścią jest umiejętne sprzężenie wzrostu gospodarczego z uwarunkowaniami przyrodniczymi.

W Polsce koncepcja ekorozwoju znajduje akceptację i przełożenie w dokumentach i aktach prawnych, m. in. w „*Polityce ekologicznej państwa*”⁽²⁾ z 1991 r. oraz Uchwałach Sejmu RP w sprawie polityki zrównoważonego rozwoju (1995 r.), polityki zrównoważonego rozwoju terenów górskich i górzystych

(1) Pod pojęciem potencjału przyrodniczo – ekologicznego należy rozumieć stan zasobów naturalnych na danym obszarze pod względem ich struktury i jakości.

(2) Obecnie w Polsce trwają prace nad nowym kształtem polityki ekologicznej państwa, która musi rozwiązywać istotne problemy u progu XXI w. Opierać się będzie na zasadach zrównoważonego rozwoju, zakłada przede wszystkim poprawę jakości życia i trwałość rozwoju ekonomicznego, poprzez utrzymanie wskaźników wzrostu, przy jednoczesnym spadku materiałochłonności i energochłonności oraz spadku lub stabilizacji emisji. Por. J.Szysko: Nowa polityka ekologiczna państwa. „*Nowe Życie Gospodarcze*” 1999, nr 21.

(1997 r.). Podkreśla się konieczność dokonania zasadniczych zmian prowadzących do równoważenia procesów gospodarowania z ochroną środowiska, w warunkach głębokich przekształceń systemowych państwa. Wśród szeregu zasad określających charakter polityki ekologicznej w nowym kształcie znajduje się zasada regionalizmu. Postuluje ona konieczność odrębnego traktowania obszarów dysponujących różnym poziomem jakości walorów przyrodniczych oraz akcentuje prawo każdego regionu do prowadzenia własnej polityki zarządzania środowiskiem. W ogólnoswiatowych tendencjach regionalizmu w polityce restrukturyzacyjnej, w latach dziewięćdziesiątych coraz większą rangę nabierają oceny funkcjonowania regionów z punktu widzenia stanu środowiska przyrodniczego i jego antropogennego obciążenia⁽³⁾. Zatem w dobie, gdy czyste środowisko staje się swego rodzaju „rynkowym” towarem, regiony posiadające w tym zakresie znaczny potencjał mają okazję wykorzystać swą szansę. Szansa ta wzrasta w aspekcie integracji z Unią Europejską, która w polityce rozwoju obszarów wiejskich lat dziewięćdziesiątych szczególnie nacisk kładzie na kojarzenie celów ekologicznych z ekonomicznymi. Przed taką szansą stoi region Podkarpacia, który z racji posiadanych zasobów stanowi wartość unikatową w skali krajowej. Implikuje to możliwości rozwoju społeczno-gospodarczego i poprawy warunków życia mieszkańców poprzez właściwe wykorzystanie potencjału przyrodniczego i ekologicznego. Konieczność efektywnego wykorzystania tego potencjału oraz jego podtrzymywania determinuje wybór koncepcji zrównoważonego rozwoju.

Celem opracowania jest ocena potencjału przyrodniczo-ekologicznego regionu Podkarpacia jako czynnika determinującego jego aktywizację społeczno-gospodarczą w ramach koncepcji zrównoważonego rozwoju.

2. Istota zrównoważonego rozwoju w aspekcie regionalnym

Pojęcie *sustainable development*, opracowane i wprowadzone do światowego słownictwa przez międzynarodowe gremia ONZ, oznacza rozwój społeczno-ekonomiczny, uwzględniający nie tylko ekonomiczne, społeczne czy ekologiczne uwarunkowania, ale również wymiar kulturowy, techniczny i polityczny⁽⁴⁾. Tłumaczenie tego terminu na język polski nie jest precyzyjnie zdefiniowane, ale najczęściej używane są odpowiedniki tego pojęcia: *rozwój zrównoważony*, *trwały rozwój*, *rozwój samopodtrzymujący się*, *ekorozwój*. W literaturze polskiej, a także w oficjalnych polskich dokumentach najczęściej używane i traktowane jako synonimy są dwa z nich, a mianowicie *rozwój zrównoważony* i *ekorozwój*. W po-

(3) Obecnie polityka taka określana jest mianem *zintegrowanej restrukturyzacji regionu* (B. Pokorsko: Zarządzanie ekologiczne w przedsiębiorstwach i gminach jako instrument zmian strukturalnych. [w:] „Rozwój gospodarczy i zmiany strukturalne w ujęciu regionalnym”. UwB, Białystok 1997, t. I., s. 101 i następne).

(4) S. Czaja, J. Hałas: Rozwój terenów wiejskich w ramach koncepcji sustainable development. [w:] „Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich”. Słupsk 1996, s. 21.

wszechnie znanej definicji Pearcea, Barbiera i Markandyi⁽⁵⁾ pojęcie *sustainable development* oznacza:

- realizację określonej wiązki pożądanych celów społecznych:
 - wzrost realnego dochodu na osobę,
 - poprawę stanu zdrowotnego i poziomu wyżywienia,
 - „uczciwy” dostęp do zasobów przyrodniczych,
 - poprawę poziomu wykształcenia,
- trwałość bądź „samopodtrzymywanie” się wzrostu.

Spśród społecznych celów zrównoważonego rozwoju szczególną rolę, oprócz dobrobytu, sprawiedliwości (wewnątrz- i międzygeneracyjnej) i bezpieczeństwa odgrywa utrzymanie funkcji ekologicznych środowiska przyrodniczego. Rozumie się przez to głównie stałość zasobu tak zwanego kapitału naturalnego, która implikuje nie pogarszającą się jakość zasobów naturalnych. Zdaniem Fiedora⁽⁶⁾ powyższy sposób pojmowania trwałego i zrównoważonego rozwoju oznacza integrację wymiaru społecznego, ekonomicznego, ekologicznego i demograficznego współczesnego wzrostu gospodarczego. Punkt ciężkości problematyki rozwoju zrównoważonego sprowadza się do określenia najlepszych sposobów działań gospodarczych w środowisku przyrodniczym, przy czym najbardziej efektywne rozwiązania podejmowane są na szczeblu regionalnym i lokalnym⁽⁷⁾. Inicjatywy lokalnych społeczności, podejmowane w procesie demokratycznego wyboru stwarzają największe szanse na realizację przyjętych kierunków rozwoju. Podstawą powodzenia w tym zakresie jest zarówno realna ocena wykorzystania atutów, jak i rozpoznania obszarów problemowych. Zdaniem Kozłowskiego⁽⁸⁾ identyfikacja problemów uzależniona jest od zróżnicowania ekologicznego i ekonomicznego rejonu; nie ma zatem uniwersalnego schematu czy modelu polityki ekorozwoju dla różnych terytoriów. W każdej konkretnej sytuacji przestrzenno-przyrodniczej i społeczno-ekonomicznej konieczne jest poszukiwanie własnych rozwiązań, które będą adekwatne do uwarunkowań i najbardziej skuteczne w realizacji założonych celów. Zróżnicowanie cech przestrzeni geograficznej decyduje o różnej jej podatności na ekorozwój.

Istotne jest skonkretyzowanie pojęcia regionu dla potrzeb planowania jego rozwoju, w ramach wspomnianej wyżej koncepcji *sustainable development*.

(5) D.Pearce, E.Barbier, A.Markandya: Sustainable Development, Economics and the Environment in the Third World. Alderhot 1990, s. 2.

(6) B.Fiedor: Koncepcja stałego rozwoju (sustainable development). [w:] „Środowiskowe bariery rozwoju gospodarczego a przemiany strukturalne w Polsce”. Jarnołtówek 1993, s. 73-82.

(7) Szerzej na temat zagadnień rozwoju regionalnego i jego efektywności traktuje opracowanie pod red. S.Bagdzińskiego, W.Maika, A.Potoczka pt.: „Polityka rozwoju regionalnego i lokalnego w okresie transformacji systemowej”. UMK, Toruń 1995.

(8) S.Kozłowski: W drodze do ekorozwoju. PWN, Warszawa 1997.

W literaturze przedmiotu⁽⁹⁾ podkreśla się znaczenie formułowania polityki regionalnej zrównoważonego rozwoju nie tyle w odniesieniu do konkretnego obszaru wyznaczonego przez granice administracyjne, ale przede wszystkim w odniesieniu do pewnej jednorodnej przestrzeni, którą można wyodrębnić na podstawie szeregu jej cech, np. ekonomiczno-przestrzennych, stanu świadomości regionalnej, poczucia odrębności własnego terytorium i jego specyficznych własności, a także powiązań zewnętrznych i wewnętrznych. W kontekście założeń zrównoważonego rozwoju jego celem, w odniesieniu do poszczególnych obszarów kraju, jest niwelowanie dysparytetów (różnic) rozwojowych i stwarzanie równości szans poprawy jakości życia. Stąd istnieje potrzeba opracowywania i wdrażania programów dla poszczególnych regionów, w układzie ponadkrajowym (np. Euroregion Karpaty Wschodnie), ponadwojewódzkim (np. obszar funkcjonalny „Zielone Płuca Polski”), w skali województwa, powiatu lub związku celowego kilku czy kilkunastu gmin (np. Związek Gmin Nadpilickich), czy też regionów górskich, pojeziernych itp.

3. Ocena potencjału przyrodniczego i sytuacji ekologicznej

Region Podkarpacia w niniejszym opracowaniu utożsamiany jest z obszarem byłego województwa krośnieńskiego. W nowym układzie administracyjnym województw realizacja zasad zrównoważonego rozwoju wymaga uwzględnienia w programach rozwojowych specyfiki poszczególnych regionów. W porównaniu z byłym województwem rzeszowskim i przemyskim krośnieńskie zachowuje odrębność funkcjonalną ze względu na unikatowe walory środowiska przyrodniczego i krajobrazu stanowiąc nadal podstawowy, strategiczny obszar rozwoju funkcji związanych z turystyką. Korzyści z tego faktu mogą być wymierne w skali całego województwa i kraju⁽¹⁰⁾. Specyficzne środowisko geograficzne (ponad 80% powierzchni stanowią obszary górskie) kształtuje strukturę funkcjonalną regionu. Wyróżnia się dwie podstawowe strefy:

- strefa o dominującej funkcji przemysłowo-rolniczej i mieszkaniowo-usługowej, obejmująca część środkową i północno-zachodnią regionu,
- strefa o dominującej funkcji turystyczno-wypoczynkowej i komplementarnych funkcjach rolniczych i leśnych, obejmująca południowe, górskie obszary regionu.

(9) Por.: S.L. Bagdziński i in.: Ekonomiczne założenia rozwoju i restrukturyzacji regionu w warunkach transformacji systemowej. [w:] „*Polityka rozwoju regionalnego...*”, op. cit., s. 35; T.Borys: „Aspekty ekologiczne w strategiach rozwoju regionalnego na przykładzie regionu jeleniogórskiego”. [w:] „*Mechanizmy i uwarunkowania ekorozwoju*”, Białystok 1996, t. 2, s. 16 oraz I. Jędrzejczyk: Zarządzanie środowiskiem w przedsiębiorstwie turystycznym. [w:] „*Sterowanie ekorozwojem*”. Białystok 1998, t. 3, s. 9.

(10) Strategia rozwoju turystyki na Podkarpaciu. Instytut Turystyki, Oddział w Krakowie. Kraków 1998.

O cennieści przyrody badanego obszaru świadczy ogromna jej bioróżnorodność i często unikatowy charakter. Na wysoką ocenę walorów środowiska przyrodniczego składają się:

- urozmaicona rzeźba terenu – szczególnie w południowej części obejmującej pasma górskie Beskidu Niskiego i Bieszczad, z najwyższym szczytem Tarnica (1346 m n. p. m.),
- duże kompleksy leśne (48 % powierzchni krośnieńskiego), znaczna różnorodność florystyczna i faunistyczna, liczne gatunki zwierzyny łownej,
- występowanie bogatej sieci wód powierzchniowych charakteryzujących się obfitością wielu gatunków ryb oraz stosunkowo czystymi wodami (w 1996 roku około 55 % rzek posiadało I i II klasę czystości)⁽¹¹⁾,
- zasoby wód mineralnych i leczniczych, na bazie których rozwinęło się lecznictwo uzdrowiskowe w Iwoniczu Zdroju, Rymanowie Zdroju i Polańczyku.

Na szczególne podkreślenie zasługuje piękno bieszczadzkiego krajobrazu⁽¹²⁾, który w swej istocie zaspokaja różnorodne potrzeby ludzkie, w tym zwłaszcza rekreacyjne, turystyczne, zdrowotne (lecznicze), estetyczne, naukowe i gospodarcze. Odrębność przyrodnicza, bogactwo żywej przyrody oraz zachowany w dużym stopniu naturalny charakter zasobów środowiska spowodowały, iż obecnie 74,2 % powierzchni krośnieńskiego objęty jest różnymi formami ochrony przyrody. Najcenniejszą enklawą flory i fauny jest utworzony w 1993 r. Międzynarodowy Rezerwat Biosfery „Karpaty Wschodnie”, w skład którego wchodzi po stronie polskiej Bieszczadzki Park Narodowy oraz dwa parki Krajobrazowe: Doliny Sanu i Ciśniańsko-Wetliński. Pozostałe parki to: Magurski Park Narodowy oraz Krajobrazowe – Gór Słonnych, Jaśliski, Czarnorzecko-Strzyżowski, a także 26 rezerwatów przyrody. Najcenniejszym i najliczniejszym składnikiem wszystkich form ochrony przyrody i krajobrazu są lasy, w strukturze których przeważają drzewostany powyżej 60 lat (55% ogólnej powierzchni leśnej). Jako jedną z istotnych funkcji lasu wymienia się jego rolę jako stabilizatora środowiska przyrodniczego. Kształtujący się w tym względzie wskaźnik jest korzystny i wynosi 71,7%. Krajobraz w południowej części urozmaicają dodatkowo sztuczne zbiorniki utworzone na Sanie i Wisłoku, z których największy to Jezioro Solińskie, często zwane „bieszczadzkim morzem”. Ma ono około 21 km² powierzchni i magazynuje do 470 mln m³ wody, w I klasie czystości. Stan

(11) Strategia rozwoju województwa krośnieńskiego. UW, Krosno 1998.

(12) Na pojęcie krajobrazu składa się 5 elementów, powiązanych wzajemnie przez zachodzące w środowisku procesy i występujących wobec siebie w różnych proporcjach: topografia, roślinność, woda, powietrze, obiekty infrastruktury stworzone przez człowieka. (por. A. Woś: *Ekonomia odnawialnych zasobów naturalnych*. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 278).

środowiska przyrodniczego i stopień jego antropogenicznego obciążenia charakteryzują wybrane wskaźniki zawarte w tabeli 1.

Sytuacja ekologiczna – wybrane wskaźniki czystości
i antropogenicznego obciążenia środowiska przyrodniczego

Tabela 1

Wyszczególnienie	Krośnieńskie	Polska
Emisja zanieczyszczeń pyłowych w t/km ²	0,4	1,0
Emisja zanieczyszczeń gazowych w t/km ²	1,1	7,9
Ścieki przemysłowe i komunalne nie oczyszczane w dm ³ /km ²	0,5	1,7
Ścieki przem. i komun. oczyszczane (w % ogółem)	78,3	81,7
Grunty zdegradowane i zagrożone degradacją (w % pow. województwa)	–	15,4
Gleby zagrożone erozją wietrzną (w % pow. ogółem)	4,2	28,2
Zużycie nawozów sztucznych (kg NPK/ha UR)	43,9	88,3
Liczba gospodarstw rolnych/ km ²	9,0	6,5
Ludność / km ²	89	124
Samochody osobowe na 1000 ludności	168	221
Wskaźnik nasycenia drogami o twardej nawierzchni (km/km ²)	68,5	77,4
Obszary prawnie chronione (w % pow. ogólnej)	74,2	30,0

Źródło: Obliczenia na podstawie: Rocznik Statystyczny Województw GUS, Warszawa 1998; Ochrona Środowiska, GUS, Warszawa 1998.

Analiza danych zawartych w tabeli 1 wskazuje, że czynnikiem działającym na korzyść środowiska przyrodniczego w regionie jest relatywnie niski stopień zagrożeń związanych z obecnością człowieka i prowadzeniem przez niego działalności gospodarczej. Wielkość emisji pyłów i gazów, ścieków, stopień degradacji gruntów, poziom nawożenia, itd. pozostają daleko poniżej średniego poziomu w kraju. Niski stopień uprzemysłowienia i urbanizacji i związane z tym względne opóźnienie cywilizacyjne pozwoliło na zachowanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego, dzięki czemu region zyskuje nowe możliwości rozwoju. Są one tym bardziej konieczne, gdyż dobrobyt materialny mieszkańców kształtuje się także poniżej średniej w kraju (tab.2).

Wybrane wskaźniki materialnego poziomu życia
mieszkańców krośnieńskiego na tle kraju

Tabela 2

Wyszczególnienie	Krośnieńskie	Polska
Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto zł/zatrudnionego (ogółem w gospodarce)	890,21	1065,76
Dochody budżetów gmin zł/1mieszkańca	854,79	1022,47
Wydatki budżetów gmin zł/1mieszkańca	853,06	1047,98

Źródło: Rocznik Statystyczny Województw GUS, 1998.

Należy zaznaczyć, iż zagrożeniem dla środowiska terenów wiejskich jest niski stan rozwoju infrastruktury technicznej, w tym ochronnej oraz niekorzystny stan sanitarny gospodarstw rolnych. Zaledwie 1/5 ich ogółu korzysta z wodociągów zbiorowych, około 12 % z zagrodowych, pozostałe zaopatrują się w wodę pitną z własnych ujęć. Do kanalizacji sanitarnej podłączonych jest niecałe 3 %. Niski jest stopień automatyzacji połączeń telefonicznych, zwłaszcza w terenach górskich. Najlepiej przedstawia się stan gazyfikacji obszarów wiejskich; do sieci gazowej podłączonych jest blisko 77 % gospodarstw, jak również realizowany jest program gazyfikacji wsi bieszczadzkich pozbawionych do tej pory źródła energii. Sieć komunikacyjna jest stosunkowo dobrze rozwinięta, jednak wiele dróg wymaga modernizacji.

4. Wykorzystanie potencjału przyrodniczo-ekologicznego szansą rozwoju regionu Podkarpacia

Wprowadzenie gospodarki rynkowej spowodowało znaczne pogorszenie sytuacji społeczno-gospodarczej. Słabo rozwinięta infrastruktura instytucjonalna oraz niski poziom aktywności społecznej i przedsiębiorczości powodują, że dynamika przyrostu małych i średnich firm w sektorze prywatnym jest niższa od średniej w kraju. Do najważniejszych barier rozwojowych regionu należy zaliczyć⁽¹³⁾:

- dekapitalizację majątku produkcyjnego w większości przedsiębiorstw przemysłowych,
- brak kapitału w przedsiębiorstwach, nieznaczne zainteresowanie regionem kapitału zagranicznego,
- w rolnictwie – niekorzystną strukturę agrarną, duże rozdrobnienie obszarów gospodarstw i przeludnienie wsi oraz niezadowalający stan usług okołorolniczych i infrastruktury technicznej, a w szczególności niski poziom zaopatrzenia w wodę i stan sanitarny wsi,
- niedostatecznie rozwiniętą sieć infrastruktury społecznej, spadek poziomu usług, w tym budownictwa mieszkaniowego,
- wysoki wskaźnik bezrobocia oraz bardzo zróżnicowaną sytuację na lokalnych rynkach pracy – w niektórych gminach stopa bezrobocia sięga 50 % przy braku alternatywnych miejsc pracy. Dodatkowym problemem jest bezrobocie ukryte, wynoszące nawet 33%.

W oparciu o analizę uwarunkowań przyrodniczych i stanu środowiska oraz ocenę sytuacji społeczno-ekonomicznej regionu Podkarpacia można wnioskować, że umiejętne jego wykorzystanie stanowi szansę rozwoju społeczno-ekonomicznego poprzez tzw. „zieloną” specjalizację. W dobie rosnącej konkurencji

(13) Strategia rozwoju turystyki..., op. cit., s. 32.

warunkiem uzyskania przewagi względem innych regionów jest stworzenie i utrzymanie określonego potencjału ekologicznego, a nie tylko kapitałowego i ludzkiego⁽¹⁴⁾ oraz zaoferowanie go na rynku do sprzedaży. Zasadniczym warunkiem wykorzystania tej możliwości jest aktywne zaangażowanie władz, zwłaszcza regionalnych i lokalnych na rzecz sprzyjania rozwoju takich form aktywności ekonomicznej ludności, które umożliwiłyby podniesienie standardu życia mieszkańców oraz zachowanie walorów przyrodniczych. Opracowanie i wdrażanie programu zrównoważonego rozwoju stwarza największe gwarancje kompleksowych rozwiązań problemów. Może on mieć szansę powodzenia jedynie wtedy, jeśli będzie odnosił się do całej gospodarki regionu (jako całości) i do poszczególnych działów. Wydaje się, że niekorzystne warunki, uważane za bariery utrudniające rozwój regionu, mogą być wykorzystane jako atuty przy wyborze określonych kierunków gospodarowania, angażujących lokalne zasoby i zapewniających ochronę środowiska. Za główne kierunki „zielonej” specjalizacji uważa się: rolnictwo proekologiczne i produkcję bezpiecznej żywności, turystykę alternatywną, tożsamość kulturową, przyrodolecznictwo i lecznictwo uzdrowiskowe, nowoczesny przemysł⁽¹⁵⁾ i usługi, gospodarkę leśną. Warunkiem wprowadzania zasad ekorozwoju jest szeroko rozumiana infrastruktura, (techniczna, społeczna i instytucjonalna), współpraca międzyregionalna i edukacja ekologiczna.

W regionach o wysokich walorach przyrodniczych główną formą „konsumpcyjnego” wykorzystania krajobrazu jest turystyka i związana z nią rekreacja. Należałoby więc wskazać właśnie na turystykę jako główny kierunek aktywizacji społeczno-gospodarczej badanego regionu⁽¹⁶⁾ oraz proekologicznych przemian strukturalnych. Aby jednak gospodarka turystyczna miała spełniać rolę głównego czynnika napędzającego rozwój, to należałoby jej potrzebom podporządkować inne dziedziny: rolnictwo, leśnictwo, usługi i przemysł w taki sposób, aby kształtować wielofunkcyjny i ekologicznie uwarunkowany system gospodarowania wiążący współzależnie całą gospodarkę regionu⁽¹⁷⁾. Na szczególne podkreślenie zasługuje turystyka wiejska wraz z pakietem usług tzw. turystyki alternatywnej⁽¹⁸⁾ (aktywnej, edukacyjnej, agro- i ekoturystyki itp.) jako głównego czynnika przekształceń struktury gospodarki na terenach wiejskich, z uwzględnieniem wymogów ochrony środowiska. Jej znaczenie w aspekcie zrównoważonego roz-

(14) I.Jędrzejczyk: Zarządzanie środowiskiem..., op. cit., s. 160.

(15) Narzędziem w zakresie zmniejszania negatywnego wpływu przemysłu na środowisko są procedury programu czystszej produkcji (CP) oraz technologie BAT niwelujące zanieczyszczenia „u źródła”. Por. Czystsza produkcja. „Nowe Życie Gospodarcze” 1999, s. 30.

(16) W strategii rozwoju Podkarpacia wskazuje się na turystykę jako główny kierunek aktywizacji społeczno-gospodarczej w nowych warunkach rynkowych (por. cytowane strategie).

(17) J.Kłodziejski: Rozwój regionalny ekologicznie uwarunkowany.[w:] „Rozwój gospodarczy...”. op. cit., s. 99.

(18) Pojęcie turystyki alternatywnej najogólniej rozumiane jest jako wszelkie formy turystyki przyjaznej dla środowiska.

woju wzrasta szczególnie w regionach monofunkcyjnych Podkarpacia, tj. z dominacją rolnictwa, gdzie jest jednym z istotnych elementów kształtowania nowoczesnego modelu wsi wielofunkcyjnej i aktywizacji środowiska lokalnego. Opiera się na indywidualnych, a także lokalnych inicjatywach tworzenia małych przedsiębiorstw i daje zatrudnienie przede wszystkim osobom związanym z rolnictwem. Obejmuje zatem pobyty w gospodarstwach rolnych (agroturystyka), ekoturystykę, rzemiosło ludowe, imprezy folklorystyczne, kuligi, świadczenie usług gastronomicznych, w tym promowanie potraw kuchni regionalnej, produkcja i przetwórstwo zdrowej żywności, zwiedzanie okolic etc. Doświadczenia takich krajów jak Austria, Szwajcaria wskazują na liczne przykłady procesu „zamieniania” rolników w turystycznych usługodawców, którzy podejmując się nowych zajęć związanych z prowadzeniem małych hoteli, restauracji, sklepów itp. nie tracą przy tym własnej tożsamości, kultury i poczucia własnej wartości. Nie muszą też migrować w poszukiwaniu godziwego wynagrodzenia, którego nie jest im w stanie zapewnić małe obszarowo gospodarstwo. Szansą turystyki wiejskiej jest fakt, iż dotychczasowe modne rejony turystyczne są nadmiernie przeciążone i zbyt drogie. Pojawiło się ponadto zainteresowanie nieco odmiennym niż dotychczas sposobem spędzania wakacji, a turyści coraz częściej poszukują ciszy, spokoju oraz preferują odpoczynek w czystym środowisku, z dala od zgiełku i hałasu. Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, iż przeciętny współczesny turysta pragnie z jednej strony bliskiego kontaktu z przyrodą, ale z drugiej chce mieszkać w wygodnych, czy wręcz komfortowych warunkach. Wymaga to poniesienia pewnych nakładów inwestycyjnych na poziomie gospodarstwa, jak również gminy.

Rolnictwo obecnie nadal stanowi znaczącą gałąź gospodarki, jednak trudności w prowadzeniu produkcji rolniczej potęgują zarówno czynniki przyrodnicze jak i ekonomiczne. Niekorzystna struktura obszarowa i rozłóg pól (87 % ogółu gospodarstw posiada powierzchnię do 5 ha; średnia wielkość gospodarstwa – 3,2 ha, w Polsce – 7,1 ha) w połączeniu z warunkami klimatyczno-glebowymi rejonów górskich powoduje niską towarowość i dochodowość rolnictwa. W scenariuszu rozwoju zrównoważonego wskazuje się na inne czynniki efektywności niż w tradycyjnym rozumieniu ekonomii. Problemem jest nie obszar gospodarstwa, ale dobór odpowiednich technologii (praktyk rolniczych) przyjaznych środowisku. Możliwa jest zatem modernizacja rolnictwa bez restrukturyzacji obszarowej gospodarstw, a wysoką efektywność można uzyskać w różnych typach gospodarstw, pod warunkiem, że czynnikiem wzrostotwórczym jest postęp biologiczny oraz odpowiednio dobrane praktyki rolnicze⁽¹⁹⁾. Większe znaczenie należałoby przypisać również czynnikowi ludzkiemu, wraz z jego szczególną

(19) W Polsce Kodeks Dobrej Praktyki Rolniczej został opracowany w 1998 r. przez IUNG w Puławach; obecnie opiniowany jest przez odpowiednie resorty. (por. J.Kuś: Problemy ekologizacji rolnictwa i obszarów wiejskich. „Roczniki Naukowe SERiA”, t. I, z. 3).

cechą – przedsiębiorczością. Cecha ta oparta przede wszystkim na wiedzy oraz umiejętności jej zdobycia i wykorzystania kształtuje postawy wobec otaczającej rzeczywistości⁽²⁰⁾. Potencjał zasobu tego czynnika w regionie w sensie ilościowym jest ogromny, barierą pozostaje jego uaktywnienie. Stąd niezbędne są działania służące podnoszeniu kwalifikacji, organizacji szkoleń itp. Poszukując atutów rozwoju gospodarstw rolniczych na omawianym obszarze należałoby wskazać przede wszystkim na możliwość uzyskania przewagi konkurencyjnej i „swoistej renty” z tytułu położenia w czystym, jak również atrakcyjnym środowisku. W celu poprawy sytuacji ekonomicznej niezbędna jest również dywersyfikacja działalności, w oparciu o potencjał endogeniczny gospodarstwa. Kształtowanie się nowych trendów wzrostowych w strukturze popytu na tzw. ekoprodukt stwarza realne szanse na specjalizację gospodarstw w tym zakresie. Doświadczenia państw rozwiniętych wskazują na rosnące sukcesy firm dbających o ekologiczny image, popularnością cieszą się produkty i zachowania ekologiczne, gminy i społeczności lokalne starają się przyciągnąć kapitał i turystów akcentując swoje ekologiczno-przyrodnicze walory⁽²¹⁾. W krajach UE zarysowuje się tendencja stałego wzrostu popytu na żywność produkowaną metodami ekologicznymi, wyprzedzającego podaż. W Polsce tendencje te na razie są mniej widoczne, a krajowa bariera popytowa związana jest głównie z poziomem zamożności społeczeństwa oraz stanem świadomości ekologicznej i zdrowotnej. Można jednak mówić już o (wąskim) rynku żywności o wysokich parametrach jakościowych. Niekoniecznie musi to być żywność produkowana w systemie ekologicznym, czy integrowanym. Jeżeli będzie wytwarzana w czystym środowisku, przy zachowaniu odpowiedniego reżimu technologicznego, to doprowadzi generalnie do poprawy jej jakości. Wydaje się jednak, że znacznie większą barierą od popytowej jest brak rozwiązań systemowych w postaci formułowanej polityki rozwoju regionalnego, zarówno na szczeblu centralnym (państwa) jak i regionalnym (na szczeblu wojewody). Istotna rola przypada również samorządom terytorialnym w pozyskiwaniu środków finansowych na realizację przedsięwzięć, w kierunku zachowania walorów środowiska.

Nawiązując do „zielonej specjalizacji” należałoby wspomnieć o produktach markowych, zarówno w sferze produkcji żywności jak i turystyce⁽²²⁾. Wytwarzanie produktu lokalnego, uznanego przez znak jakości zwiększyłoby szansę w zdobywaniu rynków zbytu. Istotne znaczenie ma też szeroka promocja walo-

(20) J. Wilkin: *Przedsiębiorczość na wsi – główne determinanty i uwarunkowania*. [w:] „*Przedsiębiorczość w agrobiznesie a rozwój terenów wiejskich*”. AR Kraków-Rzeszów, 1997, s. 25 i następn.

(21) S. Czaja, J. Hałasa: „Rozwój terenów wiejskich...”, op. cit. s. 33.

(22) Szerzej: A.P. Wiatrak: *Kształtowanie produktów markowych w turystyce wiejskiej*. [w:] „*Dziedzictwo kulturowe polskiej wsi a turystyka wiejska*”. KCDRRiOW, Kraków 1999, s. 41-51.

rów przyrodniczych regionu na forum międzynarodowym, zarówno jego możliwości turystycznych, jak i w zakresie prowadzenia badań naukowych oraz rozwoju kontaktów handlowych. Ważne znaczenie ma też wspieranie inicjatyw w zakresie rozwoju „czystych” miast i wsi, wyeksponowanie bogactwa kultury, w tym materialnej⁽²³⁾, tradycji, specyficznego folkloru mieszkańców omawianego regionu.

5. Podsumowanie

Bogactwo walorów przyrodniczych oraz dobrze zachowane środowisko regionu Podkarpacia może stać się istotnym czynnikiem determinującym jego aktywizację społeczno-ekonomiczną w ramach zrównoważonego rozwoju. Koncepcja ta stwarza z jednej strony możliwości przewyższenia trudności gospodarczych regionu potęgowanych urynkowaniem, a z drugiej wykorzystania wysokich wartości środowiska jako atutu konkurencyjności i uzyskiwania komparatywnych korzyści, przez specjalizację produkcji takich dóbr i usług, przy wytwarzaniu których w sposób optymalny wykorzystany zostanie potencjał środowiskowy, gospodarczy, społeczny i kulturowy. Stwarza to jednocześnie szansę przełamywania recesji i przyspieszania rozwoju opóźnionych cywilizacyjnie regionów. Czynnikiem proekologicznych przemian strukturalnych w regionach o wysokich walorach przyrodniczych powinna być turystyka, dostosowana w zakresie skali i form do pełnienia również funkcji ochronnej oraz współzależnie rozwijane inne gałęzie gospodarki.

(23) Na obszarze krośnieńskiego znajdują się ogółem 773 obiekty zabytkowej architektury, w tym 5 zamków, 72 dwory i pałace oraz około 600 zabytków budownictwa sakralnego – cerkwie, świątynie katolickie, synagogi, a także ludowego.